

УДК 82-311.6

РОДІОНОВА І. Г.

ХОТИНСЬКА ВІЙНА В ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНОМУ ВИМІРІ ПОВІСТІ ОСИПА МАКОВЕЯ «ЯРОШЕНКО»

У статті досліджуються взаємозв'язок літературного твору із фактами реального життя, а також художні особливості повісті Осипа Маковея «Ярошенко».

Ключові слова: історична правда, художній вимисел, герой, батальні сцени.

Цього літа минає 145 років від дня народження Осипа Маковея, письменника, публіциста, перекладача, мовознавця, фольклориста, історика літератури, якому наша культура завдячує багатьма ґрунтовними дослідженнями про П. Куліша, Ю. Федьковича, С. Воробкевича та інших письменників. Критична рецепція 60-х років ХХ століття в особах Ф. Погребенника [7] та О. Засенка [3] презентувала письменника як автора оповідань, новел, гуморесок та нарисів про життя і побут галицького селянства. Деякі аспекти творчої, публіцистичної та наукової спадщини О. Маковея в контексті художньо-критичних пошуків розглядалися у наукових статтях останнього десятиліття Р. Жеплинського [2], Л. Ковалець [5], Н. Поліщук та О. Жулицької. Проте детальних наукових розвідок, присвячених дослідженню історичних творів, зокрема повісті Осипа Маковея «Ярошенко», немає, тоді як сучасне літературознавство їх потребує. Варто нагадати, окрім цієї повісті, письменник видав у 1909 році збірку «Пустельник з Путни та інші оповідання», де було вміщено 5 оповідань на теми з історії Буковини і Молдавії.

Повертатися в минуле, щоб черпати сили для майбутнього та відкривати нові факти в історії держави, – таке завдання ставив Осип Маковей, пишучи історичну повість для учнівської молоді в ХІХ столітті,

не втратила вона своєї актуальності й для наступних поколінь українців. Звернення О.Маковей до історичної тематики зумовлене життям українського народу, сповненим значними зрушеннями, насамперед у свідомості співгромадян, а також потребами літератури, на авансцені якої тепер з'являється новий герой, розкривається, за висловом І. Франка, «людська душа, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє оточення». Важливим завданням для більшості митців кінця ХІХ – початку ХХ століття була поетизація звичайної людини, зображення героя, який не протиставляється натовпові, та сам «натовп» представляє собою суспільство свідомих особистостей. Так, у повісті «Ярошенко», розповідаючи про перипетії польсько-козацько-турецької війни під Хотином, автор виводить цілу галерею історичних постатей – гетьмана Петра Сагайдачного, полковника Михайла Дорошенка, сина молдавського господаря – Петра Могили, Яцька Бородавки, гетьмана польського війська Карла Ходкевича, воєводи Якова Собіського, турецького султана Османа ІІ, очаківського бейлербея Усейн-баші та інших. Проте не їм приділена основна увага. Вони неначе середовище для відтворення настроїв і думок головного героя, покликаного до життя авторською уявою – Микули Ярошенка. У статті «Про історичні оповідання», вміщеній у газеті «Діло» за 1907 рік, Осип Маковей писав, що в особі Микули хотів показати таку людину, на душі якої відбилися б всі страхіття війни. Тож метою даної розвідки є дослідження певних психологічних зрушень та переживань, які відчувають, долають та уособлюють персонажі повісті і насамперед головний герой.

Повість «Ярошенко», написана 1903 року, розповідає про похід запорізьких козаків під проводом Петра Сагайдачного під Хотин у серпні 1621 року та про спільну боротьбу з поляками проти турецько-татарських загарбників. Хотин здавна приваблював багатьох поселенців за

можливість зупинитися у цьому красивому й благодатному краї. Своєю появою місто зобов'язане нині широко відомою фортецею, заснованою ще в часи Київської Русі князем Володимиром. Історики обґрунтували версію про те, що фортеця і саме місто засновані на початку XI століття. Тож, до слова сказати, у вересні цього року Хотинська фортеця відзначає своє 1010-річчя. Її історія – це історія війн, повстань, історія перемог і поразок, історія протистояння великих імперій. У перші десятиліття XVII століття Хотинський форт був найкращою фортецею на правому березі Дністра і Північній Бессарабії, що відігравала важливу роль у житті України, Молдови, Росії, Польщі та Туреччини – через місто проходили важливі транспортні шляхи. У п'ятому розділі повісті О. Маковей так змальовує Хотинську фортецю: «... над самим Дністром, стояв величезний замок, немов височенна стрімка і неприступна стіна, що замикала ворогам із Польщі дорогу в Молдову. Коли було на нього подивитися з кам'янецької дороги, то він не дуже-то впадав в очі, немов потопав у глибокім яру; та зате коли було стати під його стінами і глянути угору, то чоловік почував себе дрібною мурашкою, що напала за чимсь у підніжжя замку... Тут залага могла жити безпечно, без страху: з одного боку глибокий Дністер, з інших боків вали і яр з потоком, котрого воду можна було стримати загатою і підняти на два сажні вгору; сам же замок мав такі мури, що могли без шкоди ковтати в нього з пушок, як ковтачі стукають клювами о бані церковні» [6, 96]. Подібний вияв монументального стилю у зображенні величної форми зумовлений як самим об'єктом могутньої споруди, так і її монументальним значенням для подій твору. Стіни цієї фортеці бачили багатьох завойовників, але особливо знаменитий Хотин військовою кампанією 1621 року.

О. Маковей зацікавився Хотинською війною у період студіювання слов'янської філології та історії у Віденському університеті. Досліджуючи епопею сербського письменника І.Гундулича («До джерел Гундуличевого

«Османа»), письменник знаходить багато цікавих і невідомих на той час матеріалів про Хотинську війну 1621 року. У газеті «Діло» (1907р.) він зазначав: «Ся війна описана майже день по дневі в різних пам'ятках і студіях. Усе це я уважно прочитав, а крім того, їздив ще в Бессарабію над Прут та над Дністер, і в Кам'янець-Подільський подивитися на терен війни. Се дало основу повісті, і сю основу я міг лише у дрібничках змінити». Компонуючи матеріал «Ярошенка», автор використав численні історичні та фольклорні джерела. Зокрема у Львівському державному історичному архіві в особистому фонді О. Маковея зберігається зошит з написом «Війна під Хотином, 1621р.», де наведено великий перелік використаних джерел, літературознавчих праць; рукою письменника детально викреслено карту розміщення військ, зроблено багато записів. Зрозуміло, письменник прагнув до історичної достовірності у відтворенні епохи початку XVII століття, проте він свідомо вдавався до художнього вимислу, пов'язуючи історично важливі події з однією особою, народженою авторською уявою.

Більшість подій в повісті подаються з позиції Микули Ярошенка, а також його близьких чи представників різних соціальних груп Буковини, мешканців Серету. Уже на перших сторінках повісті короткими заувагами О. Маковою вдається створити гнітючу атмосферу всезагального передчуття небезпеки: «на всіх находив страх, і кожний думав зараз про себе, як би то заховати перед ворогами надбане добро та куди й себе з родиною подіти, щоби перебути живим та здоровим тяжкий час» [6, 6]. Наскільки непевною була епоха свідчить той епізод, коли батько Микули наказує синові купити добру турецьку шаблю для Роксанди, – тож і жінки нарівні з чоловіками вміли вправно орудувати зброєю. Семен Ярошенко, аналізуючи складну ситуацію в порубіжному регіоні, говорить дружині: «Нема та й нема нам спокійного життя! Як було зранку, так буде й до останку і нам, і нашим дітям: усе тремти, усе не спи спокійно, усе бійся,

що буде завтра, усе держи шаблю в руках...» [6, 9]. Старий Ярошенко, був родом із Кам'янця-Подільського, прийшов колись у Молдову із військом, що посадило на господарський престол Єремію Могилу, а тоді й сам став на службу в Могил, добре знав усю їхню родину й боровся за їхнє володарювання. Згодом, коли помер Єремія, почалася тривала війна із турками, які хотіли бачити на престолі Степана Томшу. У вирі цієї війни Семен втратив старшого сина, і, боячись за долю молодшого, із тривогою придивлявся до непримиренних тенденцій, спричинених майбутньою війною, в яку польський король втягував 40-тисячне козацьке військо проти 360-тисячного турків і татар. Відтворюючи трагізм нещасливої епохи та людини в ній, О. Маковей із сумом констатує: «... на престолі тоді ніхто не міг посидіти довший час – усе один одного стручував з нього» [6, 28]. Ця теза дає поживу для ствердження думки про те, що жодна влада, заснована на насильстві й загарбницькій політиці, не буде довговічною.

За свідченням істориків, турецький султан Осман II, вирушаючи у похід проти Польщі у квітні 1621 року, задумав захопити Річ Посполиту, Україну, а згодом підкорити усю центральну Європу. Навесні 1620 року турки вже здобули перемогу над військом польського гетьмана Жолкевського під Цецорою насамперед через небажання поляків прийняти допомогу козаків. Навчений попереднім гірким досвідом, польський король Сигізмунд III звернувся по допомогу до козаків, які сперечалися про те, чи приєднуватись до поляків. І все ж 17 червня 1621 року козацька рада в урочищі Суха Діброва ухвалила рішення про приєднання до війська коронного гетьмана. Для переговорів до Варшави було відправлено Петра Сагайдачного. Він як ніхто інший розумів, що без козаків у цій битві Польща не обійдеться і тому вирішив домогтися від польського уряду і від короля таких вимог: релігійної свободи українського населення,

дотримання привілеїв українського козацтва, визнання влади українського гетьмана на територіях України.

Сагайдачний довго не зволював і з загоном у 40 тисяч козаків поспішив на допомогу Владиславові. Зайнявши позицію і обкопавшись довкола глибоким ровом, він розташувався зі своїми козаками в голові польського війська і готувався відбивати наскоки турків. Загалом бойовище розтягнулося вздовж Дністра на 10 кілометрів. Щодня турки спрямовували вогонь на козаків, намагаючись за всяку ціну здолати їх. Кульмінацією війни стала битва 4 вересня 1621 р., коли турецько-татарська армія організувала 3 масові штурми, в яких брало участь 100 тисяч воїнів, та гарматний обстріл із ста гармат, який тривав більше 5-ти годин. У війську оттоманської порти була також екзотична зброя психологічної дії – це слони, які могли одночасно нести від 2-ох до 6-ти вершників, та верблюжа кавалерія. Проте саме мужність і героїзм козаків, талант полководця Петра Сагайдачного, уміло сплановані ним контратаки та маневрена оборона козацького війська визначили успішний перебіг цієї війни, яка тривала 6 тижнів, і незважаючи на нерівність бойових сил та на вихваляння султана, який «хотів у запорозькому війську снідати, а в польському обозі думав обідати, наших священників у плуг запрягати і в храмах божих коней хотів ставити» [8, 36], все ж саме турецький султан першим побажав миру, що був укладений на вигідних умовах для Польщі (8 жовтня 1621р.).

Образ Микули Ярошенка в повісті відіграє важливу ідейну роль: «на його життєвих переживаннях автор хотів показати, яким нещастям була війна, спустошливі набіги турецьких загарбників на молдавсько-українські села у Придністров'ї» [7, 86]. Зростання особистості Микули автор показує у динаміці від одного розділу до наступного. Спочатку представлено образ міщанина, котрий понад усе прагне визволення своєї сім'ї: старого батька, матері, дружини та маленького сина, яких забрала з

собою польська шляхта. Його психологічний стан і переживання втрати найдорожчих людей увиразнює психологічний пейзаж: «Сонце світило ясно почерез галуззя дерев, і бджоли бриніли весело довкола вуліїв. В місті далеко лунав крик, дзвін далі відзивався на тривогу, а тут, у саду, було так тихо, що чути було кожду бджолу на лету...» [6, 19]. О. Маковей вдало передає контраст між природою, спокійною і тихою, та розгубленим Микулою, настрої якого увиразнюється риторичними фігурами: «Що діяти?..», «Боже, боже! Чи я справді жию, чи то сон?» «Боже, боже! Прийми мою душу! Тепер на мене черга». Горе втрати настільки приголомшило Микулу, що він, немов передчасно зяарнів, зістарився. Усі його молитви звернені до Господа з одним проханням, аби дозволив віднайти дружину, сина та батьків. За те він обіцяє увесь вік ходити на прощу до святого чудотворця Івана Сучавського, записати поле на церкву святої Трійці. Таким чином, у першому розділі повісті автор показує молодого міщанина, розгубленого перед наступом нещадного ворога, ревного християнина, який покладається лише на Бога.

У другому розділі спостерігаємо кмітливого й винахідливого Микулу, котрий потрапивши до опришків, демонструє вдавану байдужість до своєї долі, хоч душа його болить і печалить думки про сім'ю, він жартома мовить: «Гей, хлопці, а не маєте ви там якої перини, бо страшно твердо лежати на землі, аж кості болять!.. Коли у вас таке панське життя, то я довго у вас не побуду. Так собі лише погуляю з вами, бо звірилося дома сидіти» [6, 39].

Через деякий час, переживши різні пригоди, побувавши в турецькому полоні, постає зовсім інший Микула – рішучий і упевнений, фізично витривалий і хоробрий, мужній і ненависний до ворогів. За приклад служить сцена бойового запалу Микули, який разом із запорожцями відбиває черговий напад турків на козацький табір: «От він і стояв, розставивши широко ноги, і вимахував нею то вліво, то вправо так, що

одним замахом змітав з окопу по кілька ворогів. Усе, що по дорозі стрітила довбенька, мусило податися набік, вона обліпилася волоссям і кров'ю. Побитих лежало перед Микулою внизу стільки, що хто хотів знову до нього прискочити, мусив переступати трупи. Микула від часу до часу ревів, як віл; очі заходили йому кров'ю» [6, 62]. Відчутна авторська симпатія до цього образу, помножена самохарактеристикою Микули: «Я, братчику, такий: доки спокійний, то спокійний, і мухи не заб'ю, але як розпалюся, не питаю – все одно» [6, 144] увиразнює повнокровного героя, здатного у скрутну хвилину стати на захист рідної землі. Таким чином, у ході запеклої боротьби розкриваються не тільки завзятість і військова доблесть Микули, а й моральні якості людини.

Окреме місце у повісті відведено козакам – Голоті, Мусі, Череватому, Безушкові, Тарану, Пугачеві – витоки цих образів – у народних думках та історичних піснях. Відважні й великодушні, молоді й старі – усі постали у кривавому герці, здобуваючи незалежність рідного краю. Кожен із них суттєво помножує інформацію для пізнання колориту давноминулої доби, розповідаючи про побутові й правові взаємини між різними верствами тогочасного суспільства, висловлюючи своє ставлення до козацького побуту, до військових рангів, своїм особистим прикладом показуючи зразки мужності й героїзму. Характерною особливістю автора у змалюванні запорожців є гумор. Через жартівливе мовлення персонажів, О. Маковей розкрив їхні характери. Так, наприклад, готуючись до чергової атаки, козаки розмовляють про жіноцтво:

– Не наше діло коло спідниці стрибати; наше діло козацьке є – конем по степу гуляти! – говорив своє Безушко.

– Та тебе б і так жодна не схотіла! Ти каліка, уха не маєш, – зажартував Муха.

– Що там ухо! Не велика біда, – відповів Безушко.

– Причепиш собі свиняче і гай на зальоти, – озвався Череватий [6, 138].

Насправді, такі й подібні картини, епізоди й гострі діалоги олюднюють історичний твір. Доволі показовим є епізод, коли у розпал батальної сцени спокійно й розважливо поводить себе Пугач: «...розіклав малий огник в рові, наклав соломи і патиків і приготував собі залізну ключку. Він запалював порох у своїй гаківниці, як у пушці; багато було клопоту із сею зброєю, зате заряд із сіканців ішов широко і ранив відразу багато людей. Усе те робив він розважно, помалу, начеб у себе в хаті» [6, 140]. Такі картини схиляють читача до роздумів, у яких прориваються і радість за вказаних героїв, коли вони торжествують, і страждання, коли вони гинуть.

Яцько Неродич (Бородавка) постає зі сторінок повісті – відповідно до історичної правди – людиною хитрою і безсовісною, він «цілою Україною не зажуриться, Теофаном та Борецьким на докучатиме», аби тільки йому та козакам гроші платили, про все інше йому байдуже. Уміло зігравши на низьких інстинктах швидкого збагачення значної частини козацтва, стає гетьманом, проте згодом через свою обмеженість і непевність був позбавлений гетьманської булави, а потім страчений.

Згідно з історичною правдою змальовано в повісті неординарну фігуру – Петра Сагайдачного – успішного гетьмана, який не програв жодної битви, організатора вдалих походів проти Кримського ханства, Османської імперії та Московського царства. У IV розділі повісті автор пропонує доволі суперечливий портрет Сагайдачного: «Сей дідок з добрими синіми очима, що подобав більше на ченця, як на вояка, сидів на коні просто як молодець...» [6, 70]. Однак, уже тільки його присутність у козацькому таборі надихала вояків, хоч і був гетьман людиною похилого віку: «Всі віталися із Сагайдачним, як з батьком рідним... козаки обступили його роєм, так що їхати було годі. Тільки чути було, як казали:

«Слава богу! Слава богу, що вернувся! Тепер у нас буде голова!» [6, 89]. Саме він переконав козацьку раду під Фастовом пристати на допомогу полякам у війні з турками. Усі історики від М. Максимовича, В. Антоновича, Д. Яворницького до сучасних науковців визнають, що тільки за допомогою Сагайдачного пощастило полякам з невеликими силами подужати наймогутнішу армію в світі [1, 82], а сучасники тих бурхливих подій писали, що Європу було врятовано лише завдяки Богові та запорізьким козакам. Наскільки важливою була перемога у Хотинській війні, вустами Яна Собіського доводить О. Маковей: «Зважте, що бороните тепер ні нас, ні себе, але віру Христову, бога одного, нам усім спільного. Цілий світ дивиться на нас, як ми закінчимо сю війну, бо від неї або полегшає нам усім, або прийде загибель на всіх християн...» [6, 212].

Отже, у повісті «Ярошенко» Осип Маковей детально-вивірену історичну дійсність відтворює завдяки широкому колу реальних історичних постатей, а через індивідуалізацію переживань головного героя намагається дослідити трансформації народного характеру, уможливити ймовірність подій та художньо довести їх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович ; післям. М. Ф.Слабошпицького ; комент. О. Д. Василюк та І. Б. Гирича. — К. : Дніпро, 1991. — 238 с.
2. Жеплинський Р. Пісня в житті та творчості Осипа Маковея / Р.Жеплинський // Народна творчість та етнографія. — 2007. — № 5. — С. 101—102.
3. Засенко О. Осип Маковей (Життя і творчість) / О. Засенко. — К. : Дніпро, 1968. — 220 с.
4. Історія України. — К. : Знання, 1992. — 224 с.

5. Ковалець Л. Из Федьковичезнавчих студій Осипа Маковея (до 175-ліття від дня народження поета) / Л.Ковалець. // Українська мова і література в школі. — 2009. — № 7. — С. 43—44.
6. Маковей О. Ярошенко : Історична повість / О. Маковей. — К. : Дніпро, 1967. — 287 с.
7. Погребенник Ф. Осип Маковей : критико-біографічний нарис / Ф. Погребенник. — К. : Держлітвидав України, 1960. — 133 с.
8. Яворницький Д. До альбому української старовини // З української старовини: Альбом. — К. : Мистецтво, 1991. — 310 с.

РОДИОНОВА И. Г.

**ХОТЫНСКАЯ ВОЙНА В ИДЕЙНО-ЭСТЕТИЧЕСКОМ
ИЗМЕРЕНИИ ПОВЕСТИ ОСИПА МАКОВЕЯ «ЯРОШЕНКО»**

В статье исследуются взаимосвязь литературного произведения с фактами реальной жизни, а также художественные особенности повести Осипа Маковея «Ярошенко».

Ключевые слова: историческая правда, художественный вымысел, герой, батальные сцены.

RODIONOVA I. G.

**HOTYN WAR IN THE IDEOLOGICAL AND AESTHETIC DIMENSION
OF OSIP'S MAKOVEY STORY «YAROSHENKO»**

The article investigates the relationship of literary works with the real life facts and artistic peculiarities as well of Osip's Makovey story «Yaroshenko».

Key words: historical truth, fiction, hero, battle scenes

Стаття надійшла до редколегії 18.12.12 р.

